

І. В. ПЕТРОВА **УДК 94(477.4) [528.42+528.33/34] “1800 – 1850”**

ІСТОРІЯ ПРОВЕДЕННЯ ТОПОГРАФІЧНИХ ЗЙОМОК ТА ТРИАН- ГУЛЯЦІЙНИХ РОБІТ У ПОДІЛЬСЬКІЙ, КИЇВСЬКІЙ ТА ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

У статті здійснено комплексне дослідження історії проведення топографічних зйомок (із триангуляційним обґрунтуванням) та астрономічних спостережень на теренах Правобережної України, висвітлено основні етапи формування сталої системи картографування та описування цієї території співробітниками Депо карт (Військового топографічного депо), представлено історіографію теми та оглянуто систему фондоутворення, зберігання та використання картографічних пам'яток та військово-топографічних описів Правобережної України першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: військово-топографічні описи, топографічні зйомки, Генеральний штаб, Військово-топографічне депо, архівні джерела.

В статье предпринято комплексное исследование истории организации и проведения топографических съёмок (с триангуляционным обоснованием) и астрономических наблюдений на территории Правобережной Украины, освещены основные этапы формирования системы картографирования и описывания этой территории сотрудниками Депо карт (Военного топографического депо), представлена историография темы и обзор системы фондообразования, хранения и использования картографических памятников и военно-топографических описаний Правобережной Украины первой половины ХІХ в.

Ключевые слова: военно-топографические описания, топографические съёмки, Военно-топографическое депо, Генеральный штаб, архивные источники.

The complex research of history of carrying out the topographical observation (with triangulation basis) and astronomical supervision in the fields of Right-bank Ukraine is carried out in the article, the main stages of formation of constant system of mapping and the description of this territory are reflected by members of Depot of maps (Military-topographical depot), the historiography of the topic is presented and the system of the creation of fund, storage and the use of cartographical instructions and military-topographical descriptions of Right-bank Ukraine of the first half of ХІХ century is examined.

Key-words: military-topographical descriptions, topographical observation, Military-topographical depot, General Staff, archival sources.

Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. завершується процес інкорпорації правобережних земель до складу Російської імперії. Унаслідок Першого поділу Речі

Посполитої (договір між Росією, Пруссією, Австрією було підписано 5 серпня 1772 р.) до складу Росії увійшли східнобілоруські землі з Полоцьком, Вітебськом та

Мстиславлем, частина Лівляндії. Після підписання 23 січня 1793 р. угоди про Другий поділ Речі Посполитої Російська імперія отримала центральну частину Білорусії, Київське, Брацлавське і Подільське воєводства, східну частину Волинського воєводства. Пізніше (3 січня і 24 жовтня 1795 р.) російським урядом було оголошено про приєднання західної частини Волинського воєводства й західні частини Холмської землі та Белзького воєводства (Третій поділ Речі Посполитої) [3, с.5-8]. Шляхом інкорпорації до складу Російської імперії більшості українських, білоруських, прибалтійських земель було остаточно сформовано західний кордон Російської імперії.

Після приєднання західних земель та наближення епохи Наполеонівських війн перед російською владою та топографічною службою Російської імперії постала проблема демаркації кордонів, розбудови системи захисних укріплень, проведення астрономічних спостережень, триангуляційних робіт, топографічної зйомки прикордонних територій. Протягом першої половини XIX ст. завдяки зусиллям П. фон Сухтелена, К. Теннера, Ф. Берга, Ф. Шуберта було проведено низку астрономічних та топографічних експедицій, упорядковано серію військово-статистичних оглядів цієї території, надруковано карти прикордонних губерній та областей Російської імперії.

Історія створення військово-топографічної служби Російської імперії, становлення сталої системи проведення топографічних заходів на теренах держави завжди була одним з пріоритетних напрямків історичних та географічних досліджень. До цієї теми неодноразово зверталися у своїх дослідженнях М.Андреєв [1, с. 1-18], І.Бобров [2, с. 5-11], В.Глушков [4, с.12-53], В.Єсаков [8, с. 54-57], З.Новокшанова-Соколовська [10, с.118-141], О.Постніков [19, с.73-147], П.Папковський [18, с.6-15, 54-67], С.Ричков [16, с.35-39], Р.Сосса [17, с. 73-84], А.Лукашевич [9, с. 187-220] та ін. Разом з тим, у їх розвідках здебільшого висвітлювалась діяльність Генерального

штабу, Військового топографічного депо та Корпусу військових топографів – як провідних організаторів геодезичних досліджень у російській державі – та практика проведення топогеодезичних обстежень Центральної європейської частини Російської імперії, Сибіру та Далекого Сходу.

Що стосується питання поширення астрономічних спостережень, вимірвальних та описових робіт на територію Правобережної України, то воно залишалось тривалий час поза увагою дослідників (виключення складають лише праці Р.Сосси та А.Лукашевича). Саме тому метою нашої статті є висвітлення процесів створення триангуляційної мережі на західних кордонах Російської імперії, проведення топографічної зйомки та упорядкування військово-топографічних оглядів новоприєднаних губерній та областей Російської імперії, у тому числі Волинської, Подільської та Київської губерній.

Процес інституалізації та юридичного оформлення військово-топографічної служби Російської імперії припадає на кінець XVIII – на початок XIX ст. 13 листопада 1796 р. російський імператор Павло I створює “Креслярню для його імператорської величності” (з 1797 р. Депо карт). Після вирішення всіх організаційних питань керівний склад цієї установи (спочатку К.Опперман, далі – П.Волконський) зосередив свою увагу на проведенні широкомасштабних тригонометричних робіт, упорядкуванні військово-топографічних карт, статистичних оглядів прикордонних районів Російської імперії, вдосконаленні інструментального оснащення топографічних експедицій. Така активність Депо була пов’язана з підготовкою Росії до війни з Наполеоном Бонапартом та відсутністю необхідної інформації про приєднані внаслідок поділів Речі Посполитої західні території.

Однак до Вітчизняної війни 1812 р. вдалося скласти лише військові огляди

губерній Західного регіону Російської імперії (було досліджено територію між Західною Двіною та Дніпром до кордонів з Пруссією, Герцогства Варшавського, Галичиною та Молдавією). Фактично до реалізації останнього заходу квартирмейстери долучилися ще на початку 1810 р. 30-31 березня 1810 р. М. Барклай де Толі за наказом Олександра І спрямував групу топографів на рекогносцировку та описування західних кордонів Російської імперії. Керуючим рекогносцирувальними роботами було призначено М.Вистицького (в.о. генерал-квартирмейстера Світи). Щоб прискорити та спростити процес проведення рекогносцирувальних робіт було вирішено увесь географічний простір від Західної Двіни й Дніпра до кордонів Пруссії, Князівства Варшавського, Галичини та Молдавії поділити на п'ять районів: 1) від Риги до Дінабурга; 2) від Дінабурга до Бешенковичів; 3) від Бешенковичів до Старого Бихова; 4) від Старого Бихова до устя Прип'яті; 5) від устя ріки Прип'ять до Кременчука.

Для проведення рекогносцирувальних робіт у кожну частину було призначено по п'ять-шість офіцерів [9, с.57]. Наприклад, до четвертого району були командировані майор Соснін, капітан М.Гартінг, підпоручики Гернгрос, Ферофонтон та колоновожаті Паріс, Мілаш. До п'ятої групи, яка працювала від устя річки Прип'ять далі по річці Дніпро до Кременчука, увійшли полковник П.Ємельянов, поручики Є.Згуромалі, М.Окунев, підпоручик князь Оболенський, колоновожатий Г.Трітгоф. За існуючими вимогами всі групи повинні були упорядкувати статистичний опис територій, скласти карти та плани описуваних регіонів та міст. Під час проведення рекогносцирувальних та описових робіт за необхідною інформацією рекомендувалося звертатися до представників місцевої влади – цивільних губернаторів, співробітників земської поліції, до керівництва військових підрозділів, що були розквартировані на цій території.

Протягом 1810 р. П.Ємельянову з його підлеглими вдалося упорядкувати топографічні плани таких міст: Проскурова, Вінниці, Зінькова, Тульчина, Літина, Брацлава, Володарки, П'ятигорів, Кальніболото (суч. смт. Катеринопіль), Звенигородки, Сквири, Черкас, Ольгопілля, Балти тощо. Окрім цього за означений період група П.Ємельянова підготувала військово-топографічні описи місцевості “біля населених пунктів Черкаси, Сквира, Звенигородка, Кальніболото, Буки, П'ятигора, Володарка та Білгородне, Митниця, Умань, Янушпіль (суч. смт. Іванопіль), Хмельник, Пікове, Меджибож, Бердичів, Махновка, Вахновка, Липовець, Дашеве, Чуднів, Теплин, Проскурів, Зіньков, Брацлав, Тульчин, Вінниця, Літин, Балта, Ольгопіль, Ольвіопіль та Житомир” [9, с.202]. Є.Згуромалі також склав “Опис дороги Житомир – Мозир – Могилев”, а разом з І.Богдановичем – “Опис річки Дніпро від устя річки Прип'ять до м. Крюків, що напроти м. Кременчука”. У 1810 р. Є.Згуромалі завершив роботу над іншими описами цього регіону: “Військово-топографічний опис р. Дніпро та дороги вздовж неї від устя р. Прип'ять до Києва”, “Опис дороги від Києва по правому берегу р. Дніпро до устя р. Прип'ять та населених пунктів вздовж неї”, “Військово-топографічний опис Дніпра та дороги вздовж нього від м. Старого Бихова до устя р. Прип'ять” тощо.

Однак після перевірки надісланих за всіма п'ятьма дистанціями матеріалів, П.Волконський доповів військовому міністру про низьку якість робіт, які були виконані П.Ємельяновим та Ебергардом (частина сухопутних шляхів сполучення залишилась неописаною, деякі з них не були нанесені на карти, інструментальна зйомка військових позицій також не відповідала існуючим вимогам). Тому було прийнято рішення про повторний огляд дистанцій (роботи очолив Д. Вистицький, проте до початку зимового періоду він їх не завершив). У наступному 1811 році рекогносцирувальні роботи були поновлені.

Участь у зйомках українських губерній приймали П.Смельянов, І.Богданович, С.Згуромалі, О.Муравйов та ін.

Під час проведення у 1811 р. рекогносцирувальних робіт на теренах південно-західних кордонів Російської імперії були складені топографічні плани територій при наступних населених пунктах: с. Великі Виски, м. Ольвіополі (Херсонська губернія); м. Бершадах, м. Гайсині, м. Івангородкі, м. Савраки, м. Теплине, м. Дзюрилове, м. Мурафі (Подільська губернія), м. Новомиргороді (Херсонська губернія), м. Торговице та м. Шполі (Київська губернія). Учасник цієї експедиції поручик Лихновський створив військово-топографічні описи таких міст та селищ з прилеглими територіями: Новомиргород, Гайсин, Великі Виски, Мурафа, Теплине, Дзюрилове, Бершади, Торговице, Шпола тощо. С.Мухін упорядкував описи місцевості при таких населених пунктах: Володимир, Луцьк, Рожище, Клевань, Рівне, Тучин, Туриськ, Ковель, Радзівілів, Кременець, Острог, Дубни, Варковичі, Волочиськ, Староконстянтинів, Любар, Ямпіль, Заславль, Полонне, Гусятин, Грудне, а також опис Чорного острова та фортеці у Кам'янці-Подільському.

Після закінчення Вітчизняної війни 1812 р. керівництво ВТД (з 1812 р. Депо карт отримує нову назву Військове топографічне депо), маючи значну матеріально-технічну базу та великий кадровий потенціал, вирішило охопити астрономо-геодезичними та топографічними зйомками всі регіони Російської імперії. 16 грудня 1815 р. П.Волконським було видано наказ про проведення тригонометричної (1816-1834 рр.) та топографічної зйомки (1819-1828 рр.) Віленської губернії. Активну участь у проведенні цих робіт на різних етапах зйомок приймали К.Теннер, Е.Гецель, Е.Дітмарс, М.Бирдін, П.Занден, І.Ходзько та інші. Паралельно з проведенням зйомок Віленської губернії військово-топографічні експедиції працювали в інших губерніях та областях Російської імперії. Протягом 1817-

1822 рр. під керівництвом полковника А.Жемчужникова було проведено топографічні зйомки Мінської губернії [10, с.120]. У 1818-1821 рр. під головуванням полковника С.Малиновського було проведено рекогносцировку Гродненської, Волинської та частини Мінської губернії. Протягом 1819-1822 рр. під керівництвом полковників Е.Штегмана та О.Краузе тривала зйомка Подільської губернії, у 1825-1828 рр. – зйомка Київської губернії (керівник капітан Х. фон дер Ховен), у 1825 – 1826 рр. – зйомка території між Дніпром та Десною, між Оршею, Смоленськом, Брянськом, Сосницею та Києвом (керівник полковник Зедлер). З 1836 до 1840 р. під керівництвом К.Теннера відбувалась триангуляція Подільської та Волинської губерній [11, арк. 2].

У 1837-1847 р. було складено та підготовлено до друку план м. Києва. У 1838 р. приладом К.Теннера був вимірний Старо-Костянтинівський базис у Волинській губернії. У 1838 – 1847 рр. було завершено топографічну (з триангуляційним обґрунтуванням) зйомку Волинської губернії. З 1840 р. до 1846 р. тривали триангуляційні роботи під керівництвом К.Теннера в Київській губернії [10, с.130]. У 1841 р. було розпочато зйомку (з триангуляційним обґрунтуванням) Подільської губернії під головуванням генерал-майора А.Фітінгофа (завершено зйомку у 1847 р.). Іноді під час проведення топографічних зйомок на вимогу керівництва російської армії упорядковувалися не тільки мапи досліджуваних територій, але й військово-статистичні огляди.

Як було зазначено вище, топографічними роботами після Вітчизняної війни 1812 р. було охоплено більшу частину території Російської імперії. Першою з правобережних українських губерній, на яку були поширені топографічні та тригонометричні роботи, була Подільська губернія. Починаючи з 1819 до 1822 рр. під керівництвом полковників Е.Штегмана та О.Краузе (останній очолив

зйомку лише з 1820 р.) тривала зйомка Гайсинського, Вінницького, Літинського, Брацлавського, Летишівського, частково Ольгопільського, Балтського Кам'янецького повітів. Активну участь у зйомці Подільської губернії в різні роки брали кантоніст С.Тютіков, прапорщики І.Аврамов, П.Бобришев-Пушкін, М.Крюков, М.Загорєцький, підпоручик О.Черкасов та ін. Пізніше, після закінчення цієї зйомки, її учасники впорядкували відповідний атлас та "Військово-топографічний та статистичний опис Подільської губернії" (функцію редактора виконував О.Краузе).

Військово-топографічний опис Подільської губернії О.Краузе складався з декількох частин: у першій частині цього опису потрібно було визначити та охарактеризувати адміністративно-територіальний поділ губернії, її кордони, природно-кліматичні умови, сухопутні та водні шляхи сполучення, дослідити останні зміни, що відбувалися в демографії регіону, надати опис повітових міст і містечок Поділля та короткий історичний огляд Подільської губернії [5, арк. 3-6зв]. Друга частина цього опису "Військово-топографічний опис річок та струмків, що пролягають в частині знятої генерал-майором Ф.Хоментовським та належать до Дністровського басейну" була присвячена вивченню найбільш значущих водних артерій регіону.

Після вивчення Подільської губернії топографічними роботами було охоплено територію Волинської та Київської губернії. Підготовчі роботи щодо проведення топографічної зйомки Волинської губернії розпочалися ще 28 грудня 1836 р., коли було затверджено приблизний кошторис майбутньої зйомки. Дещо пізніше, 29 березня 1837 р., була затверджена її програма ("Інструкція для топографічної зйомки Волинської губернії", автори – Ф.Шуберт та І.Яковлев). Ця інструкція складалася з трьох базових частин: топографічної, військово-статистичної та додатків. Першу частину програми (§ 1-51) було повністю присвячено організації та проведенню зйомки території

Волинської губернії. Відповідно до вимог, викладених у першому розділі інструкції, роботи повинні були тривати з 15 травня до 16 жовтня кожного року, доки вся територія не буде знята та нанесена на мапу. Керування топографічними роботами було покладено на полковника І.Яковлева, який на той період уже закінчував зйомку (з триангуляційним обґрунтуванням) Гродненської губернії (1827-1837 рр.). Однак, спочатку зйомкою керував полковник М. Бескорнилович, І.Яковлев приєднався до роботи експедиції у 1841 р.

На зйомці Волинської губернії працював загін топографів та обслуговуючого персоналу у складі 315 осіб. Відповідно до існуючих вимог топографічна експедиція повинна була повністю дослідити територію Волинської губернії та підготувати абетковий перелік населених пунктів, плани повітових міст, карту Волинської губернії. Як вимагали програмні документи, плани повітових міст склалися у масштабі 100 сажень на 1 дюйм (1:8400). На губернській мапі зазначалися лише кордони лісових смуг, пасовищ, земельних ділянок, височин, гірських масивів; назви урочищ, річок фіксувалися ретельно, записувалися як нові назви, так і стародавні, що здебільшого були поширені серед місцевих селян [13, арк. 18зв.].

Після завершення топографічної зйомки на вимогу влади впорядковувалася військово-статистичний огляд губернії. Основні вимоги до змісту військового огляду були надані у другій частині "Інструкції для топографічної зйомки Волинської губернії" (§ 52-73). Відповідно до цієї інструкції майбутній огляд Волинської губернії повинен був складатися з трьох частин: "Короткого військово-статистичного огляду усіх губерній", "Алфавітного переліку місць зручних для розміщення кавалерійських та артилерійських штабів піхотних, ротних та ескадронних дворів", "Квартирної мапи Волинської губернії з означенням тільки тих місць, які були зручні для розміщення штабів ротних та ескадронних дворів". Як бачимо, структура та зміст цього опису майже

повністю відтворювали змістовну частину опису Віленської губернії 1836 р. (був надрукований 1837 р.), за прикладом якого на той період склалися всі відомі військово-статистичні огляди губерній та областей Російської імперії (“Відомості про зручне квартирне розміщення усіх родів військ в межах Російської імперії та квартирні мапи губерній, областей та воєводств”). Як свідчить детальний аналіз програми, найбільш фундаментальним з трьох розділів майбутнього опису залишався перший розділ – “Короткий військово-статистичний огляд усіх губерній”. До цього розділу потрібно було залучити інформацію про кордони та адміністративно-територіальний поділ губерній, зазначити в таблично-графічному вигляді чисельність населення за повітами губернії, охарактеризувати стан розвитку промисловості та землеробства, описати сухопутні та водні шляхи сполучення, охарактеризувати ландшафт цього регіону, дати відповіді на питання про місця дислокації військових підрозділів у губернії, їх забезпечення квартирами, господарськими приміщеннями, лікарнями, провіантом, фуражем.

Найбільшу увагу укладачі оглядів повинні були зосередити на описі сухопутних шляхів сполучення та водних артерій регіону (параграфи “Сухопутні шляхи сполучення” та “Води”). Так, у § 58 “Сухопутні шляхи сполучення” автори програмних документів вимагали надати інформацію про періодичність проведення місцевою владою на основних транспортних магістралях регіону таких заходів, як вирівнювання дорожнього полотна, риття та очищення узбічних каналів, огороження ярів, прибирання зі шляхів впалих дерев, будівництва через невеличкі річки і струмки мостів, влаштування паромних переправ.

У той же час, на думку укладачів програми, найбільш актуальною проблемою використання шляхів сполучення залишалось питання їх прохідності в різні пори року, особливо у весняний період, оскільки відомо, що внаслідок великої

кількості опадів, значного підвищення рівня води на річках та озерах прохідність місцевості ґрунтовими дорогами значно знижується, а рух транспорту та артилерії вкритими багною ділянками доріг стає неможливим. Тому укладачі інструкції пропонували учасникам зйомки розробити програму превентивних заходів щодо очищення шляхів сполучення від природних перепон під час пересування маршрутом та розрахувати час на проведення таких робіт (наприклад, на створення тимчасових водостоків). Якщо, на думку укладачів описів, за короткий час виправити цю ситуацію було неможливо, вони повинні були розробити заходи щодо просування військ іншими шляхами. Також топографам потрібно було вивчити і описати умови просування військ гірськими районами та районами з нерівною місцевістю, вивчити маскувальні властивості місцевості, встановити загальну характеристику природних укриттів, визначити площу лісосмуг, висоту дерев тощо.

У §59 “Води” укладачі програмних документів вимагали надати інформацію про місцезнаходження суднохідної водойми, про її довжину, ширину, площу басейну, глибину, рівень, швидкість течії, місце впадіння річки, тип гирла (простий (нерозгалужений на рукави) чи лиманний), про систематичність паводків (їх тривалість, періодичність, наслідки для економіки регіону), кількість переправ, гребель, порогів та заходів щодо їх розчистки від підводних каменів. Також військові топографи повинні були до опису залучити матеріали про стратегічні властивості водних артерій регіону: тривалість навігаційного періоду, наявність придатних шляхів сполучень з пристанями, наявність обладнаних каналів, переправ, взаємовідношення річкових каналів та річок з сухопутними шляхами. Актуальним питанням залишалось питання про розвиток судноплавства в регіоні, і тому упорядники описів повинні були визначити масштаби судноплавства, наявність суднобудівних, судноремонтних заводів та майстерень,

кількість та кваліфікацію робітників річкового транспорту, основні напрями розвитку вантажного перевезення в регіоні та за його межами (експорт, імпорт), технічні властивості суден: тип судна, довжина, ширина, осадка, вантажопідйомність, швидкість судна; можливість використання кожного типу судна під час проведення наступальних та захисних військових операцій, для передислокації військових підрозділів [13, арк. 37-42].

Прикінцевий (третій) розділ інструкції було повністю присвячено оформленню “Додатків” до описів у вигляді таблиць. Наприклад, до таблиці № 3 “Промисловість та землеробство Волинської губернії” укладачі інструкції пропонували залучити інформацію щодо розвитку сільського господарства в регіоні, тобто зазначити кількість посівної площі, середню ціну пшениці, ячменя, вівса за останні п’ять років, обсяги сільгосппродукції, яка поступає на продаж та залишається для посіву в селянських господарствах, напрями збуту зерна, у тому числі за кордон, на вітчизняні горілчані підприємства тощо. Інші додатки здебільшого було присвячено розвитку військової справи в регіоні. Наприклад, потрібно було надати перелік основних населених пунктів, в яких відбувалося розквартирування військових підрозділів, перелік підприємств, що спеціалізувались на виготовленні військового одягу, із зазначенням асортименту товарів, кількості робітників, потужностей підприємства.

Однак, як свідчать архівні документи, проведення топографічної зйомки Волинської губернії просувалося достатньо повільно, незважаючи на всі заходи, що були попередньо запроваджені Ф.Шубертом та М.Бескорниловичем. Наприклад, щоб зменшити час, відведений на проведення топографічної зйомки та упорядкування описів, в.о. генерального квартирмейстера російської армії Ф.Шуберт звернувся до місцевого генерал-губернатора Д.Бібікова з проханням заздалегідь підготувати будинки для розквартирування топографічної

експедиції. Також Ф.Шуберт вимагав: 1) підготувати приміщення для зберігання документів і приладів (хронометрів, короткофокусних ахроматичних труб, відбивних секстантів, бусолі) та для проведення креслярських робіт у зимовий період; 2) забезпечити полковника М.Бескорниловича відкритими листами, подорожніми бланками, статистичною інформацією, квартирами, підводами, тобто усім необхідним для проведення топографічних зйомок у регіоні.

Однак, відшукати у Житомирі достатню кількість кам’яних будинків для розквартирування роти топографів та значної кількості обслуговуючого персоналу на той період було майже неможливо, оскільки вільними залишалися лише дві новобудови: будинки місцевих купців В.Перельцева та Д.Войсберга, але вони були звільнені від постою до 1844 р. Незважаючи на умови договору, Ф.Шуберт пропонує місцевій владі домовитися з цими купцями про оренду новобудов. Однак, користуючись такими обставинами, В.Перельцев та Д.Войсберг пропонують занадто велику ціну за оренду цих приміщень – 7800 р. на рік. Цей варіант не задовольнив вже місцеву владу, тому цивільний губернатор пропонує розквартирувати роту топографів у м. Межиріччі Ровенського повіту. Ф.Шуберт відмовляється, оскільки в Межиріччі були відсутні основні об’єкти соціальної інфраструктури: лікарня, пошта, магазини. Як свідчать архівні документи, Ф.Шуберту та М.Бескорниловичу з великими зусиллями вдалося врегулювати хоча б на деякий період це питання [6, арк. 12].

Також уповільнювала процес проведення топографічної зйомки Волинської губернії відсутність матеріалів про чотири першокласні пункти триангуляції: Кременець, Погорілу, Супрунковці та Балту. Ф.Шуберт та М.Бескорнилович неодноразово зверталися (4 січня 1838 р., 7 лютого 1838 р.) до К.Теннера із проханням надіслати як найшвидше інформацію про хід Волинської та Подільської триангуляції.

Ф.Шуберт пояснював, що у випадку несвоечасного подання цієї інформації керівництво російської армії буде вимушено перенести строки проведення топографічної зйомки Волинської губернії на 1839 р. 20 лютого 1838 р. К.Теннер надав перелік усіх розрахованих на той період другокласних та трьохкласних трикутників Волинської та частково Подільської триангуляції [14, арк.1-7].

Топографічні зйомки та триангуляційні роботи на теренах Волинської губернії, відбувалися паралельно з аналогічними заходами в Київській губернії. Так, 5 травня 1842 р. військовий міністр О.Чернишов приймає рішення про прискорення триангуляційних робіт в Київській губернії та пропонує передислокувати команду К.Теннера з м. Дубно (Подільської губернії) до Білої Церкви (Київської губернії). Цього ж дня він відправляє лист генерал-губернатору Д.Бібікову із проханням: 1) надати К.Теннеру та його підлеглим квартири, допоміжні приміщення на час проведення зйомки; 2) забезпечити К.Теннера подорожніми бланками та відкритими листами по Київській, Волинській, Подільській, Херсонській, Чернігівській та Полтавській губерніях. Однак, як і під час проведення зйомки Волинської губернії, вирішення організаційних питань затягнулося на декілька місяців. Місцева влада не мала можливості надати для розквартирування військ квартири в м. Біла Церква, оскільки там був уже дислокований 6-й саперний батальйон. К.Теннер запропонував розмістити 6-й саперний батальйон у Звенигородці або в Чигирині. Проти цього виступив генерал-майор Ф.Ольденбург та цивільний губернатор І.Фундуклей, оскільки таким чином порушувались правила розквартирування військ. Окрім цього, у Звенигородці та Чигирині були відсутні необхідні умови для розміщення військ. І тому було прийнято рішення надати топографам усі необхідні приміщення в Білій Церкві, хоча фізичний стан більшості з них

був незадовільний, і вони були непридатні для зберігання технічного обладнання експедиції.

Подальше проведення геодезичних робіт на цій території взагалі призвело до конфлікту К.Теннера та місцевих дворян. Так, на ім'я І.Фундуклея 13 липня 1842 р. надійшла скарга від Київського предводителя дворянства В.Бутовича на дії К.Теннера [7, арк.22]. Останній, нехтуючи інтересами місцевих поміщиків, вимагав відповідно до попередньої домовленості значної кількості обслуговуючого персоналу для виконання транспортної повинності. Під час збору врожаю К.Теннер з маєтку поміщика Цивінського викликав 10 підвід та 20 людей (загальна чисельність селян, якими володів останній поміщик, не перевищувала 249 осіб). Триангуляційні роботи в Київській губернії тривали аж до 1845 р. (замість запланованих 6 років). Прискорити триангуляційні роботи вдалося за рахунок зміни методики, з 1844 р. топографічні роботи проводилися в масштабі 1 верста в дюймі (1:42000).

Таким чином, із самого початку свого виникнення Депо карт (з 1812 р. Військове топографічне депо) виконувало надзвичайно широке коло обов'язків. Основною його функцією було проведення астрономічних спостережень, топографічних зйомок, триангуляцій, рекогносцировок, упорядкування географічних (топографічних), тематичних (оглядово-географічних, морських навігаційних) мап, військово-топографічних та статистичних описів. Після Вітчизняної війни 1812 р. співробітники ВТД активно долучилися до вивчення губерній Правобережної України. Успішність топографічних робіт багато в чому залежала від якості їх попередньої організації, від активного співробітництва керівництва топографічних експедицій з місцевої владою, адже саме остання повинна була забезпечити топографів засобами пересування, житлом під час відряджень, канцелярським приладдям. Проте місцева влада іноді знаходила

причини та виправдання для затягування чи взагалі відмови у наданні потрібних послуг. Однак, незважаючи на означені обставини, членам топографічних загонів вдалося за невеликий проміжок часу скласти карти прикордонних губерній та областей Російської імперії, упорядкувати описи територій Подільської, Київської та Волинської губерній.

Бібліографічні посилання

1. Андреев Н.В. Географические труды офицеров Генерального штаба (1836–1868) и их значение для развития географии в России: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. геог. наук / Н.В. Андреев. – М., 1963. – 18 с.
2. Бобров И.В. История становления военно-топографической службы России / И.В. Бобров, В.Н. Филагов // Геопрофи. – 2012. – №1. – С.5–11.
3. Вісін В.В. Зміни в територіально-адміністративному устрою Волині у кінці XVIII – початку XIX ст. [Електронний ресурс] / В.В. Вісін. – Режим доступу до статті // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2011_11/st01.pdf.
4. Глушков В.В. История военной картографии в России. XVIII – начало XX в. / В.В. Глушков. – М. : ИДЭЛ, 2007. – 528 с.
5. Военно-топографическо-статистическое описание Подольской губернии (Сост. Краузе) // Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 846. Военно-ученый архив. – Оп.16. – Спр.18940. – 340 арк.
6. Дело по отношению Военного министра в исполнении высочайшей воли о начатии в 1838 г. топографической съемке Волынской губернии // Центральный державний історичний архів України (м.Київ). – Ф.442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. – Оп.69 – Спр.243. – 44 арк.
7. Дело по отношению Министерства Внутренних дел об оказании пособия генерал-майору К.Теннеру возложенного на него поручения по высочайшему повелению триангуляции Киевской губернии // Центральный державний історичний архів України (м.Київ). – Ф.442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. – Оп.75. – Спр.119. – 56 арк.
8. Есаков В.А. Русские географические исследования Европейской России и Урала XIX – начала XX вв. / В.А. Есаков, А.И.Соловьев. – М. : Наука, 1964 – 175 с.
9. Лукашевич А.М. Западный пограничный регион в военно-стратегических планах Российской империи / А.М.Лукашевич. – Минск: ИВЦ Минфина, 2012. – Кн.2: Изучение, инженерная и топографическая подготовка (70-е гг. XVIII – 1812 г.). – 359 с.
10. Новокшанова-Соколовская З.К. Картографические и геодезические работы в Российской империи в XIX – начале XX в. / З.К. Новокшанова-Соколовская. – М. : Наука, 1967. – 265 с.
11. О доставке сведений, нужных при тригонометрической съемке Волынской губернии полковнику Гецелю (19 октября 1833 г.– 19 октября 1833 г.) // Державний архів Житомирської області. – Ф. 263. Волинський губернський землемір. – Оп.1. – Спр. 913. – 5 арк.
12. Об отчетах Военно-топографического депо и геодезических работах в 1837 г. о предложениях на 1838 г. // Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 40. Военно-топографическое депо. – Оп.1. – Спр.162. – 117 арк.
13. О топографической съемке Волынской губернии. 1837 г. // Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 40. Военно-топографическое депо. – Оп.1. – Спр.167. – 43 арк.
14. О топографической съемке Волынской губернии. 1838 г. // Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 40. Военно-топографическое депо. – Оп.1. – Спр.198. – 40 арк.
15. Отчет о геодезических работах, произведенных под ведомством Военно-топографического депо, и о занятиях ранних частей онаго в 1847 г. // Записки Военно-топографического депо, 1849 – Часть 12. – С.6-10.
16. Рычков С.Ю. Депо карт и Квартирмейстерская часть накануне Отечественной войны 1812 г. / С.Ю. Рычков // Военно-исторический журнал. – 2006. – №4. – С.35 – 39.
17. Сосса Р.І. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. / Р.І. Сосса. – К.: Наукова думка, 2000. – 246 с.
18. Папковский П.П. Из истории геодезии, топографии и картографии в России / П.П. Папковский. – М. : Изд-во “Наука”, 1983. – 158с.
19. Постников А.В. Развитие крупномасштабной картографии в России / А.В. Постников. – М. : Наука, 1989. – 229 с.

